

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Факультет № 6
Кафедра соціології та психології**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Історія психології»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 5 «Розвиток психології у Новий час»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник: завідувачка кафедри соціології та психології , професор, доктор психологічних наук Євдокімова О.О.

Рецензенти:

Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент Станіслав Ларіонов.

Завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, доктор історичних наук, професор Греченко В.А.

ПЛАН

1. Загальна характеристика психології у Новий час: дуалізм, матеріалізм, ідеалізм, сенсуалізм, раціоналізм.
2. Перші теорії Нового часу: Френсіс Бекон, Рене Декарт.
3. Раціоналізм в психології.
4. Сенсуалізм в психології.

Питання на семінар:

1. Загальна характеристика психології у Новий час: дуалізм, матеріалізм, ідеалізм, сенсуалізм, раціоналізм.
2. Перші теорії Нового часу: Френсіс Бекон, Рене Декарт.
3. Раціоналізм в психології.
4. Сенсуалізм в психології.

Питання на самостійну роботу:

1. Спіноза та його вчення про психіку.
2. Внесок Френсіса Бекона в психологічну науку.
3. Психологічні ідеї Рене Декарта.
4. Сенсуалізм Томаса Гоббса.

Література:

1. Євдокімова О.О. Історія психології: навчальний посібник. Харків: Константа, 2020. 320 с. <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6521>
2. Історія психології : курс лекцій: навчальний посібник / уклад. Н. В. Гриньова. Умань: Візаві, 2012. 209 с.
3. Історія психології: від античності до початку XX століття : навч. посібник. / Авт-уклад. О. П. Коханова, 2016. – НВП «Інтерсервіс». 235 с.
https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/16139/1/O_Kokhanova_IP_IL.pdf
5. Ковальчук З. Я. Історія психології: курс лекцій. Частина 2: для студентів спеціальностей «Психологія», «Практична психологія» Львів: ЛьвДУВС, 2013. 344 с.
<http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/851/1/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97%20%D1%87.2.pdf>
6. Роменець В.А. Історія психології: XVII століття. Епоха Просвітництва : навч. посібник К.: Либідь, 2006. 1000 с.
<http://librarium.freehostia.com/human/psychologija/11/istoriya-psihologii-epoha-prosvitnictva-romenecy.html>

Текст лекції

Загальна характеристика психології в Новий час. Поява нових підходів до побудови науки в XV-XVI ст., пов'язаних з прагненням до раціональності і доказовості теоретичних положень, ознаменувало початок нового етапу в процесі становлення психології. Розвиток цих підходів став провідним мотивом вчених, які розробляли психологічні концепції в Новий час.

Психологія в цей період, як і на перших етапах розвитку античної науки, зміцнила свій зв'язок з наукою. Це пояснювалось тим, що залишаючись в межах науки про душу (свого власного предмету), психології було складніше позбутися схоластичних догм, відокремитися від богослов'я. Але орієнтація на філософію в той час звужувала предмет психології, яка розглядала в основному загальні закономірності розвитку психіки людини, а не живого світу в цілому. Розвиток природознавства в той час ще не давав можливості вибудувати повноцінну концепцію психічного (особливо психіки людини) на її основі.

Але міцний зв'язок з філософією не означав, що психологія в цей час не шукала власного предмету дослідження, конкретного визначення сфери своєї діяльності. Ця сфера розумілась, насамперед, як дослідження шляхів становлення у людини картини оточуючого світу і самого себе. Причому ця картина, як вважалося, повинна бути усвідомленою. В усвідомленості душі, в розумі, слідом за психологами Середньовіччя, вченим бачилась відмінність людини від інших живих істот.

Так уточнювався предмет психології, яка ставала наукою про свідомість. При цьому із декількох питань, що досліджувались психологією античності, – про пізнання, про рушійні сили і закономірності психіки, про механізми регуляції поведінки – на перший план виходили саме проблеми пізнання.

Це було пов'язане декількома причинами. **Перша**, про яку згадувалось раніше, – **бажання довести можливості людини в досягненні істини на ґрунті знання, а не віри.** У зв'язку з цим поставали питання про етапи формування знання, його об'єктивності і співвідношенні того образу, який вибудовує людина у власній свідомості, з реальною картиною світу.

Обмеження предмета психології свідомістю виводило із сфери психічного зовнішню активність, поведінку, яка розглядалась психологами античності як одна із складових життя душевного. Одночасно **проблеми змісту і функцій свідомості підвели вчених до вивчення її ролі у людському житті, отже, і у поведінці людини.** Так знову перед психологією поставала необхідність проаналізувати різницю між розумною і нерозумною (афективною) поведінкою, межею свободи людини.

Аналіз становлення предмету психології в цей період дає суперечливу картину. З одного боку, методологічно психологія обмежувалась проблемами свідомості і шляхів її формування, етапів розвитку образів світу і себе. З іншого боку, вивчення змісту і функцій свідомості приводило до фактичного включення поведінки, рушійних сил і регуляції не тільки внутрішньої, але і зовнішньої активності в коло досліджень провідних психологів того часу.

Якщо в кінці XVI ст. на перший план виходили проблеми предмету психології, об'єктивності методів дослідження психіки, аналізу отриманих даних, які були центральними для теорії Ф.Бекона, то, починаючи з Р.Декарта, не менш значимими стають проблеми функцій душі, її ролі в пізнанні і поведінці.

Цей час, – час розвитку механіки, появи фізики І.Ньютон, не міг не накласти відбиток і на психологію. Відмінна риса цього періоду полягає і тому, що іноді не наука визначала розвиток виробництва, а навпаки, успіхи у виробничій діяльності, особливо в галузі механіки, обумовлювали появу нових наукових поглядів.

Так у XVII ст. утвердився новий погляд на Всесвіт, природу в цілому як гігантський механізм. Аналогічний підхід розвивався і у вченнях про людське тіло, яке бачилось **своєрідною машиною-автоматом, функціонуючим за законами фізики**. Цей новий пояснювальний принцип, який отримав назву **механістичного детермінізму, саме у цей період панує в психології**.

У дослідженні процесів пізнання психології психологи виходили із різних положень. Одні вважали, що основою наших знань є **відчуття**, інші віддавали пріоритет **мисленню**. Ці напрямки відповідно називались **сенсуалізмом і раціоналізмом**.

При цьому сенсуалісти розглядали процес пізнання як єдиний, виділяючи в ньому декілька ступенів – від відчуття до мислення, тобто – це процес поступового сходження від окремого до загального, поступове узагальнення окремих предметів у класи і поняття на основі логіки.

Перші теорії Нового часу

I. Про світ і душу.

Дуалізм: існує дві незалежні субстанції (першооснови) – душа і тіло (Декарт). Вони не впливають один на одного і володіють різними властивостями: душа – мисленням (головна властивість душі), тіло – тяжінням. Душа і свідомість тотожні, безсвідомих процесів немає.

Матеріалізм: єдина субстанція – природа (Спіноза, Гоббс). Вона має декілька властивостей, із яких дві основні – душа і тіло, володіючи властивостями мислення і простору. Мислення – головна властивість душі, яка також ототожнюється із свідомістю, не припускається наявність безсвідомого.

Ідеалізм: першооснова світу – монада (Лейбніц), яка володіє властивостями сприйняття і прагнення. В душі виділяються рівні перцепції і апперцепції, тобто безсвідомого і свідомого. Зміст душі ширший за зміст свідомості.

2. Про пізнання.

Сенсуалізм: у розумі немає нічого, чого немає у відчуттях (Локк, Гоббс). Єдиний процес пізнання є сходженням від часткових знань про одиничні речі до загальних понять, тобто дані органів відчуттів узагальнюються розумом. Вроджених ідей немає, всі поняття з'являються в процесі навчання. Відчуття пасивні, тому суб'єктивність відчуттів приводить до первинних і вторинних якостей і визнання неможливості повного пізнання світу.

Раціоналізм: пізнання складається із двох ступенів: перша дає знання про світ на основі логічного узагальнення даних відчуття. Ці дані неповні і неадекватні. Друга ступінь – інтуїтивне мислення (раціональна інтуїція) – дає можливість істинного пізнання світу. Загальні поняття існують або у вигляді ідей (Декарт), або у вигляді їх передумов (Лейбніц). Загальність законів у світі ідей і речей є основою істинності знань (Спіноза). Пізнавальна активність людини обумовлює суб'єктивність її знань, що не суперечить з їх істинністю (Лейбніц).

3. Про свободу і регуляцію поведінки.

Емоційна регуляція: емоції регулюють поведінку, направляють діяльність людини. Емоції або пристрасті пов'язані з оточуючим світом, тому і людина не вільна від впливу оточуючого світу. Розумне усвідомлення цього впливу і розуміння причин виникнення емоцій дають людині свободу, тобто свобода – це усвідомлена необхідність (Спіноза).

Регуляція на основі рефлексу: тіло – незалежна субстанція, його поведінка регулюється рефлексом, за законами механіки. Рефлекс може змінюватися в

залежності від звички і навчання. Душа лише частково впливає на поведінку, змінюючи напрямок рефлексу за допомогою активних бажань.

Психологи-раціоналісти виділяли у процесі пізнання два етапи. Перший етап, який складався із декількох ступенів, полягав, як і у сенсуалізмі, у сходженні від часткового до загального при переході від сприйняття до логічного мислення. Важливою відмінністю було те, що поняття, яке формувалось таким чином, раціоналісти не вважали закінченим, а головне – об'єктивним, що передавало суттєві ознаки, властивості оточуючого світу. Для досягнення загального недостатньо чуттєвого досвіду, вважали вони, виділяючи ще один етап пізнання – інтуїтивне мислення, яке черпає знання із розуму, миттєво актуалізуючи в ньому поняття, усвідомлюючи всезагальні закони і властивості предметів.

На початку Нового часу, незважаючи на зусилля Ф.Бекона, більш розповсюдженим був **раціоналістичний підхід**, який розроблявся такими відомими вченими як Р.Декарт, Б.Спіноза, І.В.Лейбніц. Більшою мірою це було пов'язане з необхідністю для психології і філософії подолати наслідки схоластики. Але вже до середини століття бурхливий розвиток точних наук та промисловості зробили очевидною необхідність враховувати у психології і нові вимоги, а тому все більшого поширення почав отримувати сенсуалізм, представлений в цей час в концепціях Д.Локка, Т.Гоббса.

Поява об'єктивних методів дослідження і зміна предмета психології вплинуло і на розуміння новим поколінням психологів поняття “душа”. Оскільки в поясненнях фактів психологічного життя вона не відігравала важливої ролі, то, згідно принципу Оккама, психологія в той час не мала потреби у використанні цього поняття у своїх дослідженнях. Але в цьому випадку необхідно було знайти інший підхід для пояснення активності тіла, виявити нове джерело енергії для внутрішньої і зовнішньої активності. У цьому і допомогли закони механіки, відкриті сучасною для того часу фізикою, закони І.Ньютона. Саме вони і були використані Декартом для обґрунтування першої в історії теорії рефлексу, яка з часом набула все більшого обґрунтування у відкриттях пограничних з психологією галузях науки і стала одним із постулатів сучасної психології.

Принцип активності, що використовувався Лейбніцем для пояснення процесів пізнання, дозволив по-новому уявити собі співвідношення між суб'єктивністю й істинністю, адекватністю предмету у наших уявленнях про зовнішній світ. Його погляди вперше показали хибність попередніх ідей про пізнання як незалежних від емоцій і мотивів людини процесів, продемонструвавши єдність усіх сфер психічного.

Не менш важливою для психології (особливо для німецької психології) була і концепція душі-монади Лейбніца, в якій він доводив, що у психіці є не тільки галузь свідомості, але й галузь безсвідомого. Хоча в той час це уявлення і не було повністю визнане психологією, яка майже два століття залишалась наукою про свідомі процеси, ці ідеї Лейбніца склали основу наступних праць Гартлі, Герторда і, нарешті, Фрейда, який зробив безсвідоме предметом своєї глибинної психології.

Поява нових соціальних груп і народження нового суспільства вимагало перегляду не тільки наукових істин, але і моральних цінностей епохи, яка минала, а отже і розробки нової етики. Аналіз підходу до проблеми емоцій і свободи людини в теоріях психологів Нового часу показує, що в рішеннях цих проблем, вони багато в чому *схилялись до позиції вчених античності*, які вважали, що емоції відображають зовнішню ситуацію (а часто і викликаються нею). Тому вони також

пов'язували свободу з можливістю подолання афекту і розумної регуляції діяльності. В цьому плані звертає на себе увагу позиція Декарта, який виділяв пасивні емоції (пристрасті), доводячи, що вони пов'язані з мисленням і є однією із складових наших понять, когнітивною оцінкою предмету або ситуації. Тобто концепція Декарта, по суті, служить ґрунтом для наступного розвитку сучасної когнітивної теорії емоцій.

Вже в кінці XVI – на початку XVII ст. в психологічній науці формуються два основних підходи в теорії пізнання, пов'язані з іменами видатних мислителів – Ф.Бекона і Р.Декарта. Перший був засновником емпіризму, котрий передбачав орієнтацію на чуттєве пізнання, досвід і експеримент, другий відстоював раціоналістичний підхід.

Англійський психолог, філософ і політичний діяч **Френсіс Бекон (1561-1626)** походив із знатного англійського роду, його батько 20 років був хранителем Великої печатки Англії. Ф.Бекон був лорд-канцлером, хранителем великої печатки. В суді виступав проти свого покровителя графа Ессекса, займався хабарництвом, був засуджений (приклад не співпадіння таланту і моральності).

Його праці: 1597р. “Досвід або настанови моральні і політичні”, 1620р. “новий Органок”, “Велике поновлення наук” – незавершені.

В цих роботах Ф.Бекон сформулював основи психологічного напрямку, який отримав назву **емпіризм**. На відміну від сенсуалізму, з яким він безпосередньо зв'язаний, в емпіризмі стверджується, що істинне знання базується не тільки на чуттєвому досвіді, але й на експерименті, тобто дані наших почуттів повинні доповнюватися і перевірятися результатами експериментів. Завдання науки – опанування природою і вдосконалення людини. Основа знання – безпосереднє чуттєве пізнання і досвід.

Ф.Бекон розробив програму перебудови усієї системи наукового знання, основною метою якої була боротьба із сакральністю, догматизмом і схоластикою. Релігія і наука створюють самостійні галузі, їх сумісність загрожує появі єретичної релігії або фантастичної філософії.

Знання не можна отримати у готовому вигляді, його необхідно відкривати, вилучати, досягати шляхом досвіду, експерименту.

Необхідною передумовою як для побудови нової науки, так і для об'єктивного пізнання є очищення розуму від ідолів, або (тут Бекон розумів помилки людського розуму, які перекошують правильне пізнання або заважають йому). “Вчення про ідолів”, було однією із важливих частин його методології. Він виділяв чотири види ідолів: ідоли роду, печери, ринку і театру. Перші два види він вважав вродженими, два інших – набутими.

Ідоли роду – недоліки, пов'язані з особливостями будови і функціонування органів почуттів людини.

Ідоли печери відображають суб'єктивність пізнання, таку що людині важко визнавати іншу точку зору.

Ідоли ринку зв'язані з використанням понять, які не завжди адекватні реальності.

Ідоли театру – недоліки, які є результатом поклоніння перед авторитетами, іноді хибними, намаганням довіряти їм більше, на відміну від власних міркувань.

Можливість побудови нової, об'єктивної науки Бекон пов'язував з необхідністю вироблення об'єктивного методу отримання знань і перевірки їх істинності, а саме, запропонований ним **дослідно-індуктивний метод**. Для наук,

які отримують дані на основі чуттєвого досвіду, доказом служить експеримент, для теоретичних наук – нова індукція. Індукція Беконна передбачала поступове і безперервне сходження і співставлення максимально можливої кількості фактів, як позитивних, так і негативних.

Новий метод – індуктивну логіку – Бекон розумів як знаряддя пізнання, органок (свою головну працю він назвав “Новий Органок”).

Важливою для становлення об’єктивної науки була ідея Бекона про використання математики.

Як прихильник теорії “двоїстості істини” він визнавав дві істини – божественну і наукову, філософську.

Деїзм Беконна проявлявся і у його поглядах на “двоїстість душі”. У часи Бекона ця позиція мала прогресивний характер. Відповідно до його поглядів, існує душа боговдохновенна (розумна або раціональна) і душа чуттєва (створена). Боговдохновенну душу Бекон залишив для вивчення богослов’я, теології, а чуттєва душа стала предметом дослідження філософії і психології. Цим поділом Бекон відстоював науковий підхід до дослідження психіки людини.

Чуттєва душа, на думку Бекона, у тварин і людини загальна. Якщо у тварин вона основна, а її органом є тіло, то у людини чуттєва душа – це орган мислячої душі. Предметом науки Бекон вважав здібності душі, такі, як: розум, уява, пам’ять, воля, схильності, потяг, афекти. В основу своєї класифікації наук він поклав фундаментальні здібності людської душі – пам’ять, уяву, розум, вважаючи головними науками історію, поезію і філософію. Крім властивостей душі психологія, на думку Бекона, має вивчати вільні рухи, дратівливість і відчуття. Таким чином, Бекон розробив план психологічних досліджень, який втілювався у працях його послідовників (Гоббса, Локка).

З іменем **Рене Декарта (1596-1650)** пов’язано багато видатних відкриттів в різних галузях науки: математиці, фізиці, анатомії, біології, астрономії. Від латинізованого імені Декарта – Картезій виник термін **картезіанство**, що позначає напрям, сформований під впливом його ідей.

Рене Декарт походив із древнього французького дворянського роду. Батько відправив його вчитися в єзуїтську колегію де Ла-Флеш, яка була в той час одним з кращих релігійних освітніх центрів. Так майбутній вчений виявив неабиякий хист і неординарні здібності, особливо у вивченні математики, отримав на той час прекрасну освіту. В цьому навчальному закладі Декарт провів 8 років, вивчаючи грецьку і латинську мови, літературу, історію, риторику, поезію, філософію, в курс якої входила логіка, математика, фізика, етика і метафізика. Після закінчення колегії Декарт отримав юридичну освіту, а у 1617 р. вступив на військову службу. Можливо, цей вибір був пов’язаний з тим, що догматичний підхід до навчання, запроваджений в колегії й університеті, його не влаштовував. Пізніше він писав про те, що саме ці роки, проведені в колегії, сформували у нього, стійке несприйняття богословської схоластики і бажання замінити сліпу віру точними знаннями.

За час служби у військах Моріса Нассауського, а потім у військах баварського курфюрста Декарту вдалося побувати у багатьох містах Німеччини, познайомитися із вченими, досягненнями науки в цих країнах, а також скласти уяву про атмосферу університетів і дослідницьких центрів.

У 1621 р., залишивши службу, Декарт відправився мандрувати Німеччиною, Італією, Францією, Голландією, Швейцарією, налагодив особистісні контакти з

багатьма видатними вченими того часу. У 1629 р. переїхав до Голландії, вважаючи цю країну найбільш сприятливою для наукових занять. Тут він створив свої основні праці – “Праці для керівництва розуму” (1628-1629), “Міркування про метод” (1637), “Роздуми про першу філософію” (1641), “Початки філософії” (1643), “Про потяги” (1649). Критика останніх творів Декарта схоластами та протестантськими богословами сприяла тому, що він прийняв запрошення шведської королеви Христини переїхати у 1649 р. до Стокгольму. Він мав стимулювати у Стокгольмському університеті наукові дослідження, але через декілька місяців після приїзду застудився і помер.

Якщо Бекон основу достовірності знань пов’язував з безпосереднім чуттєвим пізнанням, то для Декарта такою основою був розум. Бажання зробити науку об’єктивною об’єднало позиції цих вчених. Якщо у Бекона можливість очищення від забобонів і хибних істин середньовічної науки втілювалась в його вченні про “ідоли”, то Декарт висунув інший методологічний принцип – сумніватися у всьому. Скепсис Декарта відрізнявся від скепсису вчених періоду античності – він став засобом набуття достовірних знань. Якщо можна сумніватися в усьому – в істинності наших почуттів, існуванні Бога, неба і т.ін., не довіряти авторитетам, то єдине, що не може викликати сумнів, то це сам акт сумніву як мислення, що доводить існування нашого “Я”, яке сумнівається і мислить.

Так, досліджуючи психологічні основи самосвідомості, Декарт відкрив, що твердження: **“Я мислю, значить, я існую”** є єдиним незаперечним і достовірним. Він зробив висновок про те, що **пізнання духу легше, ніж пізнання тіла і навколишнього світу, бо немає більш легшого для пізнання як дух.** Твердження “Я мислю, значить, я існую” стало тим інтуїтивним самоочевидним принципом, спираючись на який Декарт побудував систему своєї науки.

Декарт писав, що існує дві незалежні, самостійні субстанції – **душа і тіло.** Така філософська позиція отримала назву **дуалізм.** Основним атрибутом або властивістю душі він вважав мислення, а основною властивістю тіла – потяг або розповсюдженість. Інакше кажучи, основним інструментом пізнання, згідно з його поглядами, є душа.

Мислення Декарт розумів не лише як мисленнєві процеси, але і відчуття, уявлення, почуття – тобто, все те, що усвідомлюється людиною. Так як ми усвідомлюємо все, що діється в нашій душі, то психіку Декарт ототожнював із свідомістю. Значить, і інтроспекцію можна розглядати як об’єктивний метод пізнання психіки, хоча її дані, як і дані органів відчуттів, повинні перевірятися сумнівом.

Ця точка зору утвердилась в психології на тривалий час. Важливо відмітити, що ідея Августина про “внутрішній досвід”, про рефлексію була перероблена Декартом, звільнена від релігійно-містичного змісту і стала світською, спрямованою на пізнання об’єктивних істин.

У змісті свідомості Декарт виділяв три види ідей або понять, породжених самою людиною, набутих і вроджених. Ідеї, породжені людиною, ґрунтуються на її власному досвіді і узагальненням даних органів почуттів. Ці знання, отримані дослідницьким шляхом і за допомогою індукції (енумерації, як називає її Декарт). Декарт не відхиляє шлях пізнання, запропонований Беконом, але підкреслює, що ідеї, створені таким чином, не можуть привести людину до пізнання об’єктивних законів, а дають лише знання про окремі предмети і явища. Набуті ідеї – це результат навчання, спілкування з іншими людьми і читання книг. Ідеї такого роду

більш повні і досконалі, на відміну від ідей першого виду, тому що є узагальненням досвіду різних людей, а не однієї людини. Але все ж і за їх допомогою людина не в стані пізнати сутність навколишнього світу і себе.

Тільки вроджені ідеї, які містяться в розумі, відкривають людині істину. Ці знання настільки ясні, що відкриваються людині одразу, повністю і не мають потреби в даних органах почуттів або логічного узагальнення. **Подібний підхід до проблем пізнання назвали раціоналізмом, а спосіб за допомогою якого людина відкриває зміст вроджених ідей – раціональною інтуїцією. До головних вроджених ідей, на думку Декарта, належать ідеї Бога, “Я”, числа.**

Раціоналістична позиція Декарта проявляється і у виборі методу пізнання. Таким методом він вважав **раціональну інтуїцію** або “світ розуму”. Декарт ввів поняття раціональної інтуїції вже в перших своїх працях на відміну від понять пристрасті, рефлексу, які були розроблені вже наприкінці життя. Поняття інтуїції вперше з’явилося у праці 20-тирічного Декарта “Правила для керівництва розуму”. В ній він дав найбільш ясне і чітке визначення інтуїції, яке було доповнене і уточнене у працях “Міркування про метод”, “Метафізичні міркування”, “Начала філософії”.

Під інтуїцією він розумів “не хитке свідчення почуттів й неоманливе судження неправильної уяви, а розуміння ясного і уважного розуму, настільки легке і чітке, що не залишається ніякого сумніву відносно того, що ми розуміємо”. Таким чином, критерій істинності інтуїтивного знання Декарт бачив у ньому самому, в його легкості і чіткості, що і робить його надособистісним. Декарт підкреслював, що головне – хоч один раз використати інтуїцію, один раз, прийшовши до істини, ми і у подальшому її відчуємо схожим чином, різниця лише в довжині шляху, якщо істина складна. Таким чином, інтуїтивному пізнанню можна навчитися вправами, хоча люди є більш і менш здібні.

Поряд з раціональною інтуїцією основним методом перевірки достовірності отриманих знань Декарт визначив **дедукцію (метод доказу від загального до часткового)**. При цьому інтуїтивне знання, породжене природнім світом розуму, завдяки своїй простоті, більш достовірне, на відміну від самої дедукції. Ми можемо, наприклад, інтуїтивно миттєво досягнути розумом, що трикутник обмежується трьома лініями, хоча логічний доказ цього факту зайняв би у нас тривалий період часу. Важливо пам’ятати, що не із багатозначних, а із найпростіших і доступних речей мають виводитися найбільш сокровенні істини. Таким чином, **головна вимога до інтуїції – знання – мають бути ясними і чіткими і опановуватися одночасно, а не послідовно.**

Зв’язок з дедукцією потрібен був Декарту для того, щоб показати, що є багато речей, які хоча і не самоочевидні, але доступні достовірному пізнанню, якщо вони виводяться із вірних і зрозумілих принципів шляхом руху думки, послідовного, який ніде не розвивається, при умові інтуїтивного пізнання кожного окремого положення. При цьому в дедукції є рух або послідовність, якої немає в інтуїції, і вона не потребує очевидності, тобто принципи пізнаються інтуїтивно, а положення – і інтуїтивно, і за допомогою дедукції. Порядок пізнання, на думку Декарта, – поступово зводити неясні, невиразні положення до більш простих, а потім, виходячи з інтуїтивного розуміння простіших, підніматися тими ж сходинками до пізнання, що залишилися.

Віра Декарта в безмежні можливості людського пізнання пов’язана з вірою в об’єктивність запропонованих методів інтуїції і дедукції, за допомогою яких

людина здатна достовірно пізнати і себе, і навколишній світ, і абстрактні нематеріальні поняття. У тому випадку, якщо інтелект досліджує тілесну річ, йому потрібна допомога зовнішніх відчуттів, щоб створити її образ. У цьому і **полягає роль таких психічних процесів як відчуття, пам'ять, уява.**

В той же час істина пізнання зовнішнього світу неможлива, якщо в неї не втрутиться інтуїція; помилки можуть виникнути через те, що людина занадто заглиблена у своє тіло, і не в стані позбутися помилок, які воно йому диктує через сприйняття.

Але інтелігібельний (мислительний, розумний) інтелект, який розглядає речі тільки розумом, поза його тілесності, може обмежитися розмірковуванням, мисленням. У цьому випадку пам'ять і досвід не потрібні, вони можуть принести шкоду. Шкоду для пізнання, на думку Декарта, може принести і воля, оскільки вона будучи більш обширною за розум, розповсюджується і на речі, які людина не може зрозуміти.

Таким чином, Декарт, ввівши поняття інтуїції, фактично поділив її на дві частини, виділив **два види інтуїції – досвідну й ідеальну.** Цьому поділу сприяла його ідея про те, що хоч тільки один інтелект здатний пізнати істину, але він звертається за допомогою до почуттів, уяви, пам'яті, щоб не залишити без використання жодного із засобів, якими ми володіємо.

Декарт вважав, що будь-яке переживання може рефлексувати з боку його власної інтуїтивної сутності, але не з боку змісту самого переживання, його значення для суб'єкта. Значить, у Декарта зміст інтуїції, спрямований не на вираження, а на те, що саме виражається. Поза увагою залишаються форма, глибина переживань, його інтенціональність, тобто наміри і мотиви людини. Саме ці аспекти інтуїції стали предметом дослідження в подальшому.

В його інтерпретації залишається поза увагою зміст психічного життя суб'єкта, тому що на перший план виходить те, «ЩО» сприймається, а не «ХТО» сприймає, які переживання з цього приводу він переживає. При дослідженні змісту соquito (я мислю) підкреслюється думкою, але не «Я». Тому «Я» і зникає, хоча у майбутньому саме з цієї сторони теорії Декарта – думки про свою свідомість як про себе – вийшов екзистенціалізм Хайдеггера і Соффтра. Але, **зробивши таким чином особисту самосвідомість початком і критерієм істини, ми не в змозі пояснити собі зміст власної свідомості.**

Важливою заслугою **Декарта стало відкриття рефлексу.** Визначаючи існування двох незалежних субстанцій – душі і тіла, він прийшов до висновку, що тіло не має потреби в душі як джерелі активності. В його теорії тіло сприймається як машина, що функціонує за законами механіки. Джерело руху знаходиться не в душі, а самому тілі, в його конструкції, організації, яка “запускається” як будь-яка машина – автомат, ззовні поштовхом. Таким чином, згідно Декарту, душа наділена власною активністю, що спрямовує процеси мислення, пізнання, а основна функція тіла – це рух, який розглядається як рефлекс. Сам термін рефлекс в працях Декарта відсутній, але в його описах будови і функціонування тіла чітко пропагуються основні компоненти **рефлекторної дуги.**

Значний вплив на створення Декартом теорії рефлексу здійснило **відкриття Гарвісом процесу кровообігу.** Проходження нервового імпульсу Декарт мислив за аналогією з проходженням крові по судинам. Він вважав, що все тіло пронизано нервами, які беруть свій початок у мозку і йдуть до всіх частин тіла. Нерви він уявляв у вигляді тонких ниток, оточених оболонкою, як трубкою. У цих трубочках

разом з нитками містяться “тваринні духи” – найбільш рухомі і легкі частини крові, котрі відфільтровуються від інших частинок в мозку (тіла, “не маючого іншої властивості, крім тієї, що вони дуже малі і рухаються дуже швидко”). Через пори в мозку тваринні духи мажуть переміщуватися у нерви, а із них у м’язи, завдяки чому тіло здатне творити різноманітні рухи. При зовнішньому впливі на нервові кінцівки натяг нитки відкриває клапани і тваринні духи переходять із однієї трубочки в іншу, прямуючи до відповідного м’язу, роздувають його, примушуючи скорочуватися.

Таким чином, він описує шлях, який проходять тваринні духи по нервах від рецептора до мозку, а потім до м’язів. Декарт фактично дав опис рефлекторної дуги. Так із вченням Декарта у психології утвердився новий вид детермінізму – **механістичний детермінізм**.

Рухом тваринних духів Декарт пояснював усю різноманітність дій, поведінки людей. Рухи тваринних духів у середині мозку усвідомлюються душею, на його думку, як відчуття, сприйняття і уява. Зміна траєкторії руху тваринних духів (тобто варіативність поведінки) Декарт пояснював двома причинами – звичкою або вправами, і впливом душі.

Обговорюючи можливість зміни протікання рефлексу, тобто можливість навчання і формування бажаної поведінки, Декарт використовував поняття **асоціації**, яке було введене ще Арістотелем. Але якщо в Арістотеля асоціації пов’язані з працею органів почуттів, то Декарт розповсюджує поняття асоціації і на поведінку, говорячи про зв’язок між двома діями або дією і образом предмету. Так постріл, який приводить до природного руху – втекти, сховатися, може при навчанні змінити свою функцію: наприклад, у солдата бути сигналом до атаки, у мисливського пса – до пошуку дичини. Така зміна поведінки не пов’язана із впливом душі і проходить тому, що асоціації, які виникають у результаті вправ або звички, деформують клапани (пори) мозку в результаті натягу певних “ниток”. Це приводить до порушення природного руху тваринних духів, вони переміщуються у новому напрямку і попадають в інший м’яз, викликаючи відповідно інший рух.

Описані ідеї Декарта отримали більш детальне втілення в асоціативній теорії Гартлі. Ця поведінка проходить, як було сказано, без участі душі, тоді як вплив пристрастей на діяльність пов’язана із активністю душі.

Дослідження пристрастей було предметом останньої праці Декарта “Пристрасті душі”, ідея якої виникла на ґрунті його листування з принцесою Єлизаветою, яка жила в еміграції в Нідерландах. У цій роботі Декарт прийшов до висновку, що існує **два види емоційних станів – активні і пасивні**.

Пасивні стани або емоції в його теорії розглядаються як результат взаємодії з предметами навколишнього світу і ототожнюються з чуттєвим пізнанням. Це відчуття, сприйняття, уявлення, почуття, ідеї, які не виходять із самої душі, а ззовні і лише усвідомлюються нею у такому вигляді. Тобто ці емоційні стани душі нав’язуються, вона їх не може змінити. В той час, являючись однією із сторін взаємодії людини із зовнішнім світом, емоції як складова когнітивної оцінки зовнішнього, залежать від точності й істинності цієї оцінки. Таким чином, заклалися *основи когнітивного підходу до проблеми емоцій*.

Активні стани Декарт ототожнював з бажаннями, які виходять безпосередньо від нашої душі і залежать тільки від неї. Основним призначенням або функцією емоцій Декарт бачить у тому, “що вони збуджують і наштовхують душу людини бажати того, до чого ці стани готують її тіло: так, почуття страху

викликають бажання бігти, а почуття відваги – боротися...”. Емоційні стани “привчають душу бажати призначеного природою корисним і ніколи не міняти свого бажання...”. У той же час активні емоції можуть примусити людину здійснювати вчинки, які диктуються розумом і не зв’язані з задоволенням біологічно доцільних бажань. Таким чином, ці емоційні стани являють собою джерело і вольової й інстинктивної, прагнучої до самозбереження, поведінки. Вони також ототожнюються людиною з бажаннями й афектами, які залежать не тільки від душі, але й від тіла і служать зв’язуючою ланкою між ними.

Єдиним місцем, де душа з’єднується з тілом, є в концепції Декарта шишковидна залоза (гіпофіз). Вплив душі на протікання рефлексу полягає в тому, що своїм бажанням вони примушують коливатися залозу, спрямовуючи переміщення тваринних духів так, щоб викликати потрібну дію (поведінку), яка відповідає цьому бажанню. Тим самим душа змінює напрямок рефлексу, роблячи поведінку вольовою і цілеспрямованою.

Теорія емоцій служить у Декарта містком, який з’єднує вчення про душу і вчення про моральність. Декарт вважав етику “найвищою і найдосконалішою наукою, яка передбачає повне знання інших наук і є останньою щаблинкою до вищої мудрості”. Тому можна вважати закономірним звернення до етичної проблематики саме в його останній праці. Виділяючи шість первинних **емоцій** – **подив, любов, ненависть, бажання, радість, сум**, Декарт вважав усі *інші емоції похідними* від них або їх різновидами. Він підкреслював, що виникнення і виявлення пристрастей не залежать від безпосередніх вольових зусиль і бажань людини.

Але душа, якою б слабкою вона не була, в стані певним чином вплинути на емоції. Так, щоб вгамувати в собі страх і проявити хоробрість, людині недостатньо мати одне тільки бажання. Але воля може отримати ті рухи тіла, які здатні викликати пристрасть (наприклад, завадити бігу при страху). Але, як писав Декарт, “сили душі без пізнання істини недостатньо”. Тому в проміжках між нападами страху воля і розум роблять все для того, щоб зрозуміти причини страху і зробити його новий напад менш загрозливим. Замість того, щоб долати одну емоцію іншою, щоб було б тільки уявною свободою, а у дійсності означало б постійне рабство, душа повинна боротися з емоційними проявами власною зброєю, тобто твердими правилами, оснований на чіткому розумінні добра і зла. Воля перемагає афекти ясним і чітким знанням, яке показує, яке оманливе значення отримують речі при емоційному збудженні, відкриваючи справжню ціну оточуючим предметам. У своїх листах до принцеси Єлизавети про щасливе життя і до королеви Христини про любов і вічне благо Декарт постійно повертався до думки про те, що мета людських покликань полягає у спокої совісті, який досягається тільки рішенням волі жити у доброчесності, у згоді з собою.

Таким чином, мудрість полягає у тому, щоб виконувати те, що визнане за краще, доброчесність – у твердості, а гріх – у непостійності.

Етичні погляди Декарта щільно пов’язані з його теорією пізнання. Доброчесність одночасно є істиною. Якщо людина у своїх рішеннях і діях дотримується їх, вона може бути впевненою у тому, що їй доведеться каятися або жалкувати про наслідки. Така людина панує над своїми пристрастями і живе, наслідуючи доброчесність. Центральна ідея етики Декарта – панування над людськими емоціями, і рекомендовані засоби боротьби з пристрастями багато в чому перегукуються з моральним вченням стоїків. Але Декарт, на відміну від

стоїків, не вважав емоції, як такі, злом і попереджував лише про їх крайнощі і неправильне використання. Важливою різницею в їх позиціях було й те, що саме пізнання у Декарта стає моральною дійсністю, а істина і добро – тотожними поняттями. Одна і та ж єдина душа пізнає спочатку істину, вільно запобігаючи необачливим судженням, щоб потім у моральній поведінці діяти згідно їй.